

IN EN OM ZAANDIJK

Mennistenblauw *en de geur van* cacao

Zaandam, Zaandijk, Zaanse Schans,
Zaankanters – een paar kilometer noordwest
van Amsterdam is het Zaan wat de klok slaat
in Noord-Holland. Vooral de Zaanse Schans
trekt veel bekijks. Maar in de Zaanstreek
is veel meer te ontdekken.

Tekst & fotografie: **Annemique de Kroon**

D

Duidelijke grenzen zijn er niet, maar globaal worden de dorpen en industrie een weerszijden van de rivier de Zaan aangeduid met Zaanstreek. In de 17de en 18de eeuw stonden er honderden windmolens en werd de Zaanstreek gezien als het belangrijkste industriegebied van Europa of zelfs van de wereld. Schrijver Jacob van Lennep noteerde dat het aantal molens “ongelooflijk” was. Die molens produceerden en verwerkten papier, gort, verfstoffen, meel, olie geslagen uit raap-, kool-, hennep- en lijnzaad (voor spijs- en lampolie en grondstof voor verf), planken en balken, blauwsel, stijfsel, mosterd en specerijen.

In de 19de eeuw werd windenergie verruild voor moderne industrie met stoommachines, vooral voor levensmiddelen en detailhandel. De Zaanstreek werd daarom wel de ‘provisiekast van Nederland’ genoemd. Verkade, Duyvis, Honig en Lassie komen hier vandaan. Deze ondernemersfamilies waren vaak doopsgezind: hun vlijt, soberheid en eenvoud was een recept voor succes.

Eeuwenlang was de Zaanstreek voornamelijk agrarisch en industrieel. Allengs kwamen er meer mensen wonen, in typisch Zaanse houten huizen. Die voorkeur voor hout hield in de Zaanstreek lang aan. Een houten huis was immers lichter dan een stenen huis en dus geschikter voor de zachte veengrond. Bovendien was hout ruim voorhanden vanwege de houtzaagmolens, en door de houtindustrie was een timmerman makkelijker te vinden dan een metselaar. Zaanse huizen hadden allerlei bonte

Het muzikale cabaretduo Yentl en de Boer schreef er zelfs een liedje over: *De geuren van de Zaanstreek, op de melodie van Het dorp van Wim Sonneveld*

kleuren. Na verloop van tijd werd groen favoriet: de koperoxide in de groene verf maakte de houten huizen weersbestendiger.

De Zaanstreek was lang geleden al een bezienswaardigheid. Vanaf de 18de eeuw kwam men kijken naar de pittoreske huisjes, de luchthuizen, het Zaanse huisje waar de Russische tsaar Peter had gewoond, de boten op het water en het weidelandschap met al zijn molens. Voor kunstenaars was de Zaanstreek extra aantrekkelijk vanwege het Noord-Hollandse licht. De Franse schilder Claude Monet woonde in 1871 vier maanden in de Zaanstreek en maakte er meer dan twintig Zaanse schilderijen. Hij had het er naar zijn zin: “Huizen in alle kleuren, molens bij honderden en verrukkelijke boten, bijzonder aardige Hollanders die bijna allemaal Frans spreken. Bovendien is het heel mooi weer, ik heb dan ook aardig wat doeken opgezet.” >

Openingspagina's: de Zaanse Schans vanaf het steigertje naast specerijmolen De Huisman op de Kalverringdijk.

Rechts: Zaanse monument aan de Lagedijk.

Opvallende verschijningen zijn de vijf witte grote standbeelden in de tuin

OUD-ZAANDIJK EN WEEFHUIS

Van Zaandijk is precies bekend wanneer het is ontstaan: “In ’tjaer ons Heeren duysent vier hondert vier en negentigh, den twintigsten dagh in september” kreeg Heyndrick Pietersz (bijnaam Oud-Hein) toestemming om een eerste huis op de lage dijk langs de Zaan te bouwen. Zijn vijf zonen gingen later allemaal dicht bij hun vaders huis op de dijk wonen. Zo ontstond buurtschap d’Vijf Broers. Dat werd op den duur een dorp dat uiteindelijk, in 1974, opging in de gemeente Zaanstad.

Het huis van Oud-Hein staat er niet meer; het oudste huis van Zaandijk is nu Lagedijk 214 dat naar schatting dateert uit 1625. Dit deel van Zaandijk, de Gortershoek, met zijn monumentale Zaanse koopmanshuizen uit de 17de tot 19de eeuw is een beschermd dorpsgezicht. Tegenover het oude raadhuis ligt de beeldentuin met theekepel van het Weefhuis. Vermoedelijk was het Weefhuis een pakhuis en werkplaats van een papierkoopman (Zaans schrijf- en drukpapier stond bekend om zijn goede kwaliteit). Er zijn aanwijzingen dat die werkplaats werd gebruikt voor het weven van schepramen. Deze houten lijsten bespannen met dun weefsel werden gebruikt voor de vervaardiging van papier. Het Weefhuis wordt nu gebruikt als cultureel centrum voor exposities van moderne beeldende kunst en lezingen, workshops, film-avonden, concertjes en theatervoorstellingen. Opvallende verschijningen zijn de vijf witte grote standbeelden in de tuin voor het Weefhuis. Ze stellen Bacchus, Ochtend, Middag, Avond en Nacht voor en staan er sinds het begin van de 19de eeuw. Destijds hadden bewoners van de Zaankant van de Lagedijk vaak een overtuin aan de andere kant van de wegsloot. Dit waren meestal moestuinen, maar in dit geval dus een siertuin. Op de stoep voor de tuin staat een buurtbibliotheekkastje – het kastje heeft de vorm van een Zaanse huisje. >

Links en boven: de beeldentuin en het boekenkastje bij het Weefhuis. Uiterst boven: de XXXL beelden op de kade van het Noordzeekanaal bij de Hempont die de Zaanstreek verbindt met Amsterdam.

“De lusthuizen (hier meestal luchthuizen geheeten) aan de Zaan, en elders de tuinhuisen, getuigen van de spraakzame zomeravonden, in gul onthaal gesleten”

MUSEUM HONIG BREETHUIS

Het Honig Breethuis is het voormalige woonhuis van de ondernemersfamilies Honig en Breet. Cornelis Jacobsz. Honig (1683-1755), medeoprichter van een papierfabriek, liet het huis aan de Zaan omstreeks 1709 bouwen. De authentieke keuken is het hart van het huis en een karakteristiek Zaanse ‘smuiger’ (Zaans voor schouw) voorzien van tegeltjes met bijbelse en landschapsmotieven, is het hart van de keuken. De tuinkamer aan de dijkzijde kan bogen op een rococo schouw, roze houtwerk en veel spiegels. De wanden zijn gedecoreerd met schilderijen van de Amsterdamse behangschilder Willem Uppink (1767-1849).

Aan het woonhuis is rond 1829 een ‘luchthuis’ gebouwd met zicht op de Zaan. Een luchthuis kon een afzonderlijk gebouw zijn, bijvoorbeeld een tuinhuis of theekepel, of – zoals hier – een aanbouwsel aan het huis. Luchthuizen hangen – rustend op consoles – over het water, vaak boven een bergruimte of botenhuis en werden doorgaans

mooi betimmerd en ingericht. Adriaan Loosjes – predikant en auteur van de 18de-eeuwse *Beschrijving van de Zaanlandsche dorpen* mijmerde over dit soort bouwsels: “De lusthuizen (hier meestal luchthuizen geheeten) aan de Zaan, en elders de tuinhuisen, getuigen van de spraakzame zomeravonden, in gul onthaal gesleten.” Het luchthuis van de familie Honig-Breet biedt onderdak aan de representatieve Zaankamer, uitgevoerd in hemels ‘mennistenblauw’, een geliefde kleur onder doopsgezinde Zaanse families. Dit was het zomerse woonvertrek van de familie. De eerste verdieping van het Honig Breethuis wordt grotendeels in beslag genomen door de salon, met een linnen- en een porseleinkabinet en een pianoforte. In de salon worden nu af en toe huiskamerconcerten gegeven. Aan de salon grenzen een kantoorje, een slaapvertrek en een kleine kraamkamer. Via een bediendenkamertje op de overloop kom je in de nok van het huis waar een beknopte tentoonstelling is gewijd aan het papierbedrijf C. & J. Honig Breet. >

Het mooie interieur van het Honig Breethuis aan de Lagedijk.

“Huizen in alle kleuren, molens bij honderden en verrukkelijke boten”

DE GEUR VAN CHOCOLADE

Als je door Zaanwijk loopt, ruik je cacao. Langs de Zaan ligt immers het land van Verkade en andere chocoladefabrieken (in de vorige eeuw werd Amsterdam de grootste cacaohaven ter wereld – een groot deel wordt in de Zaanstreek verwerkt tot cacao-poeder, cacao-boter en chocolade). Voor veel Zaanse winkeliers is dit specifieke aroma de geur van thuis. Het muzikale cabaretduo Yentl en de Boer schreef er zelfs een liedje over: *De geuren van de Zaanstreek*, op de melodie van *Het dorp* van Wim Sonneveld.

Het leukste winkeltje van Zaanwijk ligt tegenover een cacao-fabriek en heeft van de overheersende geur zijn naam gemaakt. Smells Like Chocolate is het chocoladewinkeltje van Ingmar Niezen en Kinito van Dunem. Ingmar werkt ook als foodstylist en dat verklaart vast waarom de winkel zo sfeer- vol is: het Zaanse houten huisje is van binnen mooi grijs-groen, met een houten vloer in blokpatroon en oude houten tafeltjes en vitrines.

Op het zoldertje roostert en maalt Kinito de cacao-bonen uit Angola (Kinito's vaderland), Madagascar en elders uit Afrika. Dagelijks maakt hij zo'n vijftien kilo cacao-massa, precies genoeg voor de winkel. In het atelier, gevestigd in de achterkamer bij de winkel, maakt Ingmar daar chocola van. Beiden experimenteren onafgebroken met smaken en geuren. Recente creaties zijn onder meer een grote bonbon met sinaasappel, rozemarijn en cranberry en chocola met pistache en framboos.

In het winkeltje wordt natuurlijk chocola van het huismerk verkocht, maar er is ook zoets van andere lokale chocolademakers en producten met cacao als bestanddeel, zoals zeep en papier. De warme chocolademelk van Smells Like Chocolate is onovertroffen. Het geheim? Ingmar: “We gebruiken voor de chocolademelk héél véél chocola.” Dit voorjaar openen Ingmar en Kinito nóg een atelier in Zaanwijk waar demonstraties en workshops zullen worden gegeven. >

Het lekkerste winkeltje van Zaanwijk: Smells like Chocolate van Ingmar Niezen en Kinito van Dunem.

DOMINEESTUIN EN HAALDESBROEK

Het leven langs de Zaan staat niet stil. Waar eens oude molens en houten huizen nieuwe burens kregen in de vorm van industrie en fabrieken, worden nu moderne huizen en appartementen toegevoegd. Het resultaat is een wonderlijke mix van oud en nieuw, productie en consumptie, ‘Zaanse idylle’ versus ‘Zaans zootje’.

Het Zaanse van weleer kun je terugvinden in Domineestuin: een klein wijkje met slootjes en houten huizen, even verderop bij het Weefhuis (voorbij brouwerij Hoop bij het oudste huis van Zaanwijk linksaf het Hazepad op). Vroeger was dit de tuin van de dominee van de Zaansekerk; de huidige Domineestuin is een reconstructie van een oud Zaanse buurtje. Langs smalle paadjes staan Zaanse groene huizen die rond 1980 zijn gebouwd in de stijl van de laat 18de tot midden 19de eeuw.

Wél authentiek is Haaldersbroek, volgens sommigen ‘de mooiste buurt uit de Zaanstreek’. Deze buurt-schap ligt schuin tegenover het Zaanse Museum, op

een steenworp afstand van de Zaanse Schans, en hoort eigenlijk bij Zaandam. Zowel de Zaanse Schans als Haaldersbroek liggen in de Kalverpolder, een veenweidelandschap en beschermd natuurgebied. Haaldersbroek is, net als Domineestuin, een klein wijkje met slootjes, houten huizen en een enkele stolpboerderij. Het piepkleine buurtje beslaat twee straten – Haaldersbroek en Haaldersbroekerdwarsstraat – en loopt over van sfeer en romantiek, water en groen. De eerste bewoners – de eerste bewoning dateert van rond 1400 – groeven een sloot uit in het metersdikke veen. Vroeger waren hier alleen wegsloten en Haaldersbroek is nog steeds vrij van autoverkeer. Niet alleen het buurtje is slechts toegankelijk voor fietsers en voetgangers via een paadje en een ophaalbrug, ook de huizen hebben vaak een eigen toegangsbruggetje. Een paar huizen staan zelfs op een eigen eilandje. Op de veldjes tussen de huizen graasde ooit het vee. Haaldersbroek geeft een beeld van hoe de Zaanstreek er – deels – uitgezien moet hebben. Het is de idylle ten top.

De huizen hebben vaak een eigen toegangsbruggetje. Een paar huizen staan zelfs op een eigen eilandje

De Zaanse Schans is natuurlijk ook een Zaanse idylle, maar dan een die compleet in scène is gezet en waar drommen mensen op afkomen

Linkerpagina: Domineestuin; in Haaldersbroek. Deze pagina: Zaanse Schans.

ZAANSE SCHANS EN ZAANS MUSEUM

Over idylle gesproken: de Zaanse Schans is natuurlijk ook een Zaanse idylle, maar dan een die compleet in scène is gezet en waar drommen mensen op afkomen. Naar een idee van architect Jaap Schipper werden vanaf de jaren zestig oude houten huizen en molens uit de Zaanstreek gered van de sloop, afgebroken en op de Zaanse Schans weer opgebouwd. Langs dit deel van de Zaan staat nu een vijftal houten reuzenmolens “met draaiende wiken en krakende mechanieken”, van een specerijmolen tot een houtzaagmolen. Bij verfmolen De Kat worden kleurstoffen voor verf – denk aan natuurlijke pigmenten zoals oker en omber – gemalen en verkocht. De Zaanse Schans lijkt misschien een vrij toegankelijk openluchtmuseum, maar er wonen mensen op de Schans en er zijn winkels en restaurants. Bovendien is er een bakkerijmuseum, een museum met Zaanse klokken en uurwerken, een klompenmakerij, een kaasmakerij, een kuiperij, een wevershuis en een tingijeterij.

In het naburige Zaanse Museum wordt Zaanse erfgoed bewaard. De kern van het museum is een reconstructie van de tentoonstelling *Zaanlandsche oudheden en merkwaardigheden* uit 1874, met voorwerpen uit de Zaanse volkscultuur, zoals Zaanse streekdracht, huisraad en een pronkkamer van welgestelde Zaanse kanters. Uit deze tentoonstelling is de huidige museumcollectie voortgekomen: objecten uit en over de Zaanstreek van de 17de eeuw tot vandaag. Er is ook een zaal gewijd aan het industrieel erfgoed rondom cacao, rijst, papier, olie, etc. en in een aparte vleugel bevindt zich het Verkade Paviljoen waar stampende machines koekjes en chocola fabriceren, waar de honderden Amsterdamse meisjes die elke ochtend naar Zaandam kwamen om in de Verkadefabriek te werken worden gememoreerd én waar de bezoeker een favoriet biscuitje mag uitkiezen. Verder hangt er in het Zaanse Museum een Zaanse schilderij van Monet: *De Voorzaan en de Westerhem* (tenzij het in bruikleen is) en zijn er wisselende tentoonstellingen. >

Tuin van het Weefhuis

Museum Honig Breetman

Smells like Chocolate

Tips & adressen

- **Het Weefhuis**

Lagedijk 39, hetweefhuis.nl

- **Oude Zaandijk**

Op de website van de historische vereniging Koog-Zaandijk worden herinneringen opgehaald aan het oude Zaandijk ('Sedaik').

historischeverenigingkoogzaandijk.nl

- **Voetveer**

Het voetveer over de Zaan tussen de Zaandijkersluis aan de Lagedijk, naast café Van Ouds Oost-Indië, en molen de Bonte Hen op de Zaanse Schans, is de schakel voor een rondwandeling van drie kilometer. Het voetveer vaart van 1 mei tot 1 oktober, 7 dagen per week, tussen 10 en 17 uur.

voetveerzaandijk.nl

- **Jaarmarkt**

Dertig jaar geleden werd de eerste jaarmarkt op de Lagedijk georganiseerd. Buurtvereniging Zaandijk Leeft organiseert dit jaar weer de altijd drukbezochte Kaike & Koiere (kijken en kuieren) Zaandijker Jaarmarkt, als vanouds op de Lagedijk in Zaandijk. De markt wordt gehouden op zaterdag 31 augustus van 10 tot 17 uur.

INFO

- **Museum Honig Breetman**

Het woonhuismuseum is open op vrijdag, zaterdag en zondag van 13 tot 16 uur. In het museum word je rondgeleid door vrijwilligers.

Lagedijk 80
honigbreethuis.nl

- **Smells Like Chocolate**

Openingstijden zijn afhankelijk van het seizoen. In voorjaar en zomer: woensdag t/m maandag van 10.30 tot 17.30 uur.

Lagedijk 14
smellslikechocolate.com

- **Zaanse Schans**

De meeste attracties, zoals het Zaanse Museum, zijn open van 9.00 tot 17.00 uur. Schansend 7, Zaandam
dezaanseschans.nl

- **Zaans Museum**

De tentoonstelling *Stroom. De Zaan in beweging* belicht de veranderingen langs de Zaan. Van molens, naar industrie, naar bewoning. Te zien tot en met 5 mei.
zaansmuseum.nl